

Kun István

Amikor szárnyalt a falu

A magyar mezőgazdaság 1960–1990 között – megyei kitekintéssel

Az MSZMP döntésére 1959-ben megindult a mezőgazdaság ismételt „szocialista átszervezése”. A falvakban joggal féltek az újabb kampánytól. A Rákosi-érának nemcsak az erőszakos szervezést kell a szemére vetnünk, hanem azt is, hogy az éhezés szélére sodorták a kezdetleges nagyüzemek tagjait. És olykor nemcsak a szélére. A beszolgáltatás réme rajtuk is ütött, a termelés legelemibb feltételei pedig az illúziók világába tartoztak. Az 1953-as Nagy Imre program lehetővé tette a szövetkezetekből történő kilépést, és alig maradt téesz az országban. Azt a kolhozmintás utat sem politikailag, sem gazdaságilag nem szabadott folytatni. Ismét általánossá vált az egyéni gazdálkodás – s vele a kisüzem. A kisüzemnek pedig olyan korlátai voltak, hogy azok kétségessé tették a paraszti tömegek boldogulását.

A Nagy Imre-tanítvány, az agrárpolitikus Fehér Lajos, továbbá az agrárszociológus Erdei Ferenc körei a fejlődés lehetőségeit látták a szövetkezésben, vagyis azt, hogy így lesz a magyar parasztságnak jövője. Ám más várakozások is formálódtak. A nagyüzemtől remélték az átütő erejű modernizációt. Még be sem fejeződött a szervezés, amikor Tresser Pál, a kiváló mezőhéki téesz főagronómusa a beszélgetésünk során Veres Péter kevésbé ismert versét idézte: „Ide kell hoznunk a nagyvilágot/ ide kell hoznunk mindent, ami szép, ami jó,/ ami nemes, és amit érdemes.”

És biztosan nem a szovjet kolhozokra gondolt.

Bár hangoztatták az erőszak nélkülséget, az a régi apparatcsikkokkal nem ment. Egy ilyentől hallottam: Három pofonnal megvettük a határt. Ám a szervezés túlnyomó többségét szerencsére nem túlbuzgó emberek végezték. A belépési nyilatkozatok aláírása azonban csak egy göröngyös út kezdetét jelentette. Milyen legyen egy közös gazdaság? Jó példa nem állt rendelkezésre, *másolni senkit sem lehetett*. Mégis elkezdtek valamit, és – ellentétben a Rákosi-érával – a mezőgazdaság jelentős állami támogatásokat kapott. Próbálták megteremteni a közös alapokat, s a termelés feltételeit.

Itt a megyében három fő termelési cél lebegett a vezetés előtt: az alma, a dohány, és a tehenészet. Ezer hektárjával telepítették a vadlányú almafákat, tízszertíz méteres térállásra. Ha valahol nemcsak beletaposták a gyökereket a homokba, akkor hat-nyolc év múlva már teremni kezdtek a fák. A dohánynak szerfás pajtákat építettek, és létesültek az első magtárpadlásos istállók is. Mindez nem jelentette a tagság életszínvonalának javulását. Nem volt elég kertész szakember. Gazdász sem, könyvelő sem. Vakon termelt csaknem minden üzem, azt, amit a tervutasítás rá osztott. Akadt egy-két kirakatgazdaság, aztán olyan is, ahol az almatelepítést a

józan paraszti ésszel végezték. Nem falazó homokba, hanem búzaföldbe ültették a valahogyan beszerzett törpe fákat. Azok hamarabb teremtek, és sokat, s ott tarthattak vig zárszámadásokat. És akadt téeszelnők, aki megúsza az értelmes cselekvésért kiosztott fegyelmit.

A hatvanas évek elején megjelentek hazánkban is a kombájnok. Ugyan gyártottunk előzőleg is valamennyit, EMAG-típusúakat, de róluk jobb hallgatni. A szovjet gyártmányú masinák se számítottak a technika csodáinak, de az egyre öregedő, s egyre fájósabb derekak már mind nehezebben arattak. A kombájnok megjelenése legalább negyven év elmaradását próbálta felszámolni. Hihetetlen változást jelentett e gépmonstrumok munkába állása. Már a húszas években hirdette egy amerikai cég az aratócséplőit a Budapesti Hírlapban. Behozni mégsem szabadott, mert – úgymond – elvette volna az aratóbandák kenyerét. A Horthy-rezsim a ló vontatta kéveköto aratógépet se szívelte.

Megmozdultunk tehát, ám ez a mozdulat nem volt világrengető. 1964-ben jelent meg egy franciaországi útinapló, amely igencsak meghökkentette az akkor még nemigen utazgató agráriusokat. Komló László, egy közgazdász írta. A kiadását segítette és előszót írt hozzá Erdei Ferenc. A könyv címe: Az ipari mezőgazdaság felé. Az egészből kiviláglott, hogy hol is tartunk. Szóval nem az élvonalban. Nem is a középben. Hátul, nagyon-nagyon hátul. Technikában, szervezetségben, gondolkodásban. Vagyis fejben. Ez a könyv egyértelművé tette, hogy a magyar parasztság csak úgy élhet jómódban, ha a mezőgazdaságunk a világ élvonalába képes kapaszkodni. Ami alatta van, az nyomorúságos megalkuvás, és abból se szóló nem lesz, se lágy kenyér.

Komló László könyvének meghatározó hatása lett a következő évek folyamataira. A baromfitenyésztésben elkezdődött a vertikális integrációk kiépítése – nehezen ment -, ám a heti szerződésekre történő átállás fölpendítette az ágazatot. És a hibrid fajták behozatala, tojásban, csirkében. Tervezni és építeni kezdték az ipari jellegű szakosított tehenészeti és sertéstelepeket. Csakhogy nem gubancok nélkül. A telep helyének kijelölése és annak erőszakos keresztülvitele, a fogadó-képesség figyelmen kívül hagyása, továbbá az átgondolatlan pénzügyi feltételek miatt az építő téeszek tagsága a szó szoros értelmében megszenvedte e fejlesztéseket. Voltak üzemek, amelyeket egyszerűen felmorzsolta az új telep, pénzügyileg, jövedelmezőségben, és hát morálban is. Az állami gazdaságok nem váltak veszteségesse az állatok betelepítése után, mert korlátok nélkül kapták a dotációt. A valóban ipari jellegű adottságok új gondokat eredményeztek: például a fajtakérdést. Előtérbe kerültek a nagyobb tejhozamot ígéro tehenek, a szaporább sertések. A gazdaságos termeléshez intenzivebb fajták kellettek, jobb takarmányozás, és jóval nagyobb teljesítmény.

A világ e teljesen új megoldásokra is felfigyelt, azonban az agrárértelmiségünk nagy generációja egy egészen szenzációs produktumot tett az ország asztalára. Bábolnán kezdték kidolgozni a zárt termelési rendszert. Ez a kukoricára vonatkozott, a tehergépkocsi kivételével amerikai gyártású gépekkel. Mi volt ennek a lényege? A géprendszer egységbe rendezése, s ezzel a termelékenység megnövekedése, még hozzá korábban elképzelhetetlen szintre. Egy gépsor, hatszáz hektár. És a tudomány kapcsolása a termeléshez, talajvizsgálat, célzott tápanyagpótlás, célzott fajták használata. Összességében hatalmas terméshozamok, s hihetetlen jövedelmezőség. És erre sertés-, meg baromfi-hús programot lehetett alapozni. Miért hökkentette meg a zárt termelési rendszer a világot? Mert *gondolatot* tar-

talmazott. Szellemi többletet! Az ő legjobb gépeiket precíz magyar elgondolásra fűzte. Az eljárás itthon szinte termékenyítő áradásként terjedt. Alakult és szervezett Nádudvaron a KITE, aztán Szekszárd, Baja, ez utóbbi KGST-gépekkel. És mások. Szinte minden fontosabb terményre kidolgoztak termelési rendszert, és ez egyáltalán nem számítható a bajok közé. A bábolnai gondolat serkentett. Olyan innovációs hullám árasztotta el a mezőgazdaságot, amelyhez hasonlót sohasem értünk meg a magyar nemzetgazdaságban.

Volt egy csavar a zárt rendszerekben. A kormány hozzájárult, hogy a kukorica többlettermést exportálják, és a dollár-bevételt gépvásárlásra fordíthassák. Üzemenként öt éven át. Ez a megoldás óriási fejlődést eredményezett az ágazat gépparkjában. Az érdem a két parasztvezéré, Burgert Róberté és Szabó Istváné. Az agrárérdekeket ők érvényesítették. Hagyta a kormány dolgozni őket és csapataikat. *Ez volt a támogatás.*

A zárt rendszerek áttörésének idején, 1967-ben jelent meg egy könyvecske Franciaországban, amely Európa-szerte zajos ribilliót okozott, és a gazdasági folyamatokra elképesztő hatást gyakorolt. A brosúra nagyságú pamflet szerzője egy nemrég elhunyt lapszerkesztő közgazdász, bizonyos Jean-Jacques Servan-Schreiber. Művének címe: Az amerikai kihívás. A könyvet szinte azonnal kiadták magyarul is. Mit állít a szerző? Azt, hogy az amerikaiak technológiai uralom alatt tartják Európát, csak azt adják át, ami náluk már elavult. A fejlett nyugat-európaiak pedig a náluk leharcolt technológiákat passzolják tovább a szocialista országoknak, azok pedig a még korszerűtlenebbeket a fejlődőknek. A kialakult négylépcsős viszonyok megmerevedtek. Ez állapotot az író a gyarmatosítás egyik válfajának tekintette, amelyben Európa vesztesre áll.

Miért hatott szinte bombaként ez a brosúra? Mert igaz volt. Tényekkel bizonyította az állításainak valóságát, amit olykor maguk az amerikaiak sem tagadtak. Kiderült, hogy nem katonákkal vagy bombákkal kell uralmat szerezni, hanem technológiákkal. Igen, a technológia. Az ember által kidolgozott termelési eljárás. A fogalom a középpontba került, s megrendítő fölismeréssé vált. Hogy ez az igazi hatalom.

Az amerikai kihívás tükrében még inkább fölértékelődött a zárt termelési rendszerekben megjelenő gondolat. A nehezen mozduló ágazatokban kevésbé, ám a mezőgazdaságban Nyugat-Európában döbbenetes technológiai versengés indult. Gyilkos harc a munkapercek megtakarításáért, a nagyobb teljesítményekért. Az az üzem, amely lemarad, az elpusztul. E roppant küzdelem ma is tart, országok között is, kontinensek között is.

És ebben a versenyben Magyarország *akkor még* előkelő helyen állt.

Az 1968-ban életbe lépő új gazdasági mechanizmus számos változást hozott. Már előtte megszűntek a gépállomások, és az üzemek saját gépparkra rendezkedhettek be. Lassanként kikopott a gyakorlatból a mesterséges elszámolási rendszer, a munkaegységeké, és havi készpénz-fizetésre tértek át a téeszkek is. A zárt rendszerekhez a korábbinál is nagyobb üzemekre volt szükség, hogy a bennük rejlő plusz teljesen kibontakozhasson. Megindult a téeszkek egyesítése, gyakran voluntarista szándékokból. A helyi párt döntésekben a gazdasági szempontok néha számítottak, máskor nem. Az apparatcsikokat felkészületlenül érte a feladat. Az új rend pedig megválogatta az üzemi vezetőket. Akiben derengett némi spiritus, az kivirágzott, ám sokan bezáptáltak, mert a kiválasztásban *a politikai lojalitás kívánalma* több bakival járt, mint amennyi sikerrel. A változások azonban a me-

zőgazdaságban így is jóval nagyobb eredményeket hoztak, mint a többi ágazatban. A balosoknak föl is tűnt, hogy a paraszti jövedelmek meghaladják a munkásokét. Zseniális ötletük támadt a megoldásra: Le kell törni a paraszt tollasodását! Ügyes. És mennyivel egyszerűbb, mint a munkáskeresetek növelése!

Az agráriusoknak lettek válaszaik. Miniszteri programmá nemesedett a *háztáji gazdaság segítése*. Kitűnően sikerült! Ott ugyanis nem lehetett követni a jövedelmeket, viszont remek lehetőséget nyújtott a falusi lakosság gyarapodására. A változás gyors volt és átütő erejű. A sertésnek már több mint a fele a háztájiban hizott meg, a tej bő harmadát ott fejték, és ott termett a zöldségnek, gyümölcsnek kétharmada. Mindezek mellé a melléküzemágak munkalehetőségeket kínáltak, a közös gazdaságban pedig nőhetett a termelékenység.

Különös szimbiózis alakult ki. A nagyüzemek szerződtek a tagjaiknak, takarmányt adtak, megművelték a földeket, és mindent szállítottak. E szimbiózis nélkül nem lehetett sikeres a program. Közben izgalmas versengés kezdődött. A legnagyobb teljesítményt igencsak a hernádi téesz produkálta a kiváló elnök, néhai Cserhádi Pál vezetésével: Olyan paneleket fejlesztett ki, amelyekkel egyszerűen összepatentolható volt egy 25 ezres csirkeöl a háztájinak. Gyorsan és viszonylag olcsón. (E panelokkal épült a kisvárdai baromfifeldolgozó is.) Kiemelkedő munkát végeztek Cecén és környékén a libatömés betanításával, szervezésével és istápolásával. Kellett. Egyre nőtt az aranyként eladható libamájunk exportja. Másutt a zöldségtermesztést szervezték meg. Ment feldolgozva Angliától Svédorszáig, és vitte a vonat frissen, főleg az NSZK-ba.

A háztáji tehát *árutermelővé* vált. A téeszek szakember-gárdája mindenben segítséget nyújtott a tagoknak. Nem jótékonykodásból, hanem elemi érdekből. Ahol új házakat építhetett a téesztag, ahol bebütorozhatta, ahol autót vehetett a gyerekének, ott nem szorongtak a jövőtől.

A kibocsátott élelmiszer mennyisége évente nőtt. Jól jött ez. A keleti tömb igényelte, hiszen seholy sem barkácsoltak össze még egy közepes agrárpolitikát sem. Jelszavakkal nem lehetett jóllakatni a munkásokat. És a Szovjetunió fogadott szinte minden húst, gabonát, a minőségére való tekintet nélkül. Nem baj, ha zsíros is a háztáji disznó, csak legyen, és sok legyen. Velük hamarosan áttértünk a dollárelszámolásra: ez volt az élelmiszert energiáért program. A többi KGST-ország nem tudott fizetni. A nyugati export viszont egyre élénkebb lett. Állandósult onnan *az évi kétmilliárd dolláros agrártöbblet*, ami a szocialistának nevezett országok között érthetetlen csodának minősült.

Szárnyalt a falu.

Nyugat-Európa azonban gyors válaszokat keresett az amerikai kihívásra a mezőgazdaságban. A földeken nálunk kialakított magas színvonalú szervezettséget, és a termelés tudományos megalapozását egyszerűen átvették. A hetvenes évek második felében, Angliában, a mi szakosított telepeinken kialakult termelékenység *tízszere* inkább kötelezőnek számított, mint ritkaságnak. Am Coventryben, a Királyi Mezőgazdasági Társaság bemutató telepén már ennél nagyobb teljesítményre képes, működő istállókat is láthattam. Egy négyszázas tehenészeti telepet pedig harminc nap alatt fel bírtak építeni és be is tudták népesíteni. Olyan számítógépes rendszereket alkalmaztak a termelésben, amilyenek nálunk akkor még sokáig az álmok világába tartoztak.

Mi pedig elkényelmesedtünk. Megelégedtünk az eredményeinkkel. Kár volt. Évente tartották az aktívákat, keserves hírekkel. Hol nyolcmilliárdot vontak el a

mezőgazdaságtól, hol tizenhárom, vagy még annál is többet. Minden esztendőben, kivétel nélkül. Részben a közterhek emelkedtek a korábban elképzelhetetlen magasságokba, részben pedig az input árak. Ezek ugyan már a hatvanas években is mocorogni kezdtek.

Az agráriusok a nehezedő körülményekre immár nem tudtak megfelelő válaszokat adni. A melléküzemágak manufaktúraszerű működése nem pótolta az elsodort pénzeket. Az ágazat *kiszigerezése* kétségtelen, de az is, hogy e menthetetlen állami intézkedéssorozatra nem reagált megfelelően az agrárvilág. A termelés minden szegmensében technológiai forradalmak játszódtak le világszerte, s ezeket át kellett volna vennünk. Újabb fejlesztéseket kellett volna indítani, a termelékenység újabb növelését, s minden eszközzel elősegíteni a gazdálkodás előrelépését. Néhol, főként ritkán, sikerült, tömegesen azonban nem.

Aztán 1981-ben beütött az almakrach. A szovjet átvevők a korábbinak csupán a töredékét engedték a szélesvágányú vagonokba rakni. A szöveg úgy hangzott, hogy az alma nem alapvető élelmiszer, így csökkentik az importját. A szovjet piacot nem tudtuk mással pótolni. A mi almánkat Nyugat-Európában alig lehetett eladni, az versenyképtelennek bizonyult. A drága pénzen épített almatárolókban egyre inkább mást raktároztak, bütort, sőt, bort, konzervet. Egyedül a meggytermesztés virult. Az NSZK-ban évente megevett 80 millió üveg befőttből harmincmilliót mi szállítottunk. Ennek nagyjából a harmada Szabolcsban termett. A meggy főként a szabolcsi házi kertek gyümölcse volt, és jó ára rendszeresen segítette a falusi életszínvonal megtartásában.

A nyolcvanas évek közepén egy ízben megtörtént a megye téeseiben, hogy négyszáz millióval több veszteség keletkezett, mint amennyi nyereség. Új helyzet állott elő. Az üzemekben is, a háztáji gazdaságokban is. Pangás kezdődött. Korábban kötelezővé tette a szövetkezeti törvény a tagok foglalkoztatását, ez idő tájt azonban csöndben elfeledkeztek róla.

A Kádár-éra mélyrepülésével megkezdődött tehát az agrárvilág erodálódása is. A mezőgazdaság mégis olyasmit produkált e három évtized alatt, amilyenhez hasonlót más területeken nem sikerült. Egyetlennek bizonyult az összes ágazat közül, amely képes volt világszínvonalon termelni, és e körülményt a fejlett országokban megsüvegezték. A gyakran erőszakkal összerakott nagyüzemek túlnyomó többsége ellenállt a leépülésnek, és igencsak erősnek bizonyult. A sorozatos kormányzati hibák sem tudták kivéreztetni. Az ágazat a rendszerváltás idején még mindig hat-száz ezer dolgozójának nyújtott megélhetést.

A kivéreztetéshez nem hiba kellett.

(2010. augusztus 19-én a Nagy Imre Társaság megyei szervezete konferenciát rendezett a földosztás 65. évfordulója alkalmából Nyíregyházán. Ez az elemzés a konferencián hangzott el.)